

Ivica Raguž

*Angelologija bez kristologije. Osvrt na knjigu Thomasa Ruster
„O čovjeku, moćima i vlastima. Nauk o nebu“¹*

Nakon svoje poznate knjige „Pobrkan Bog. Teologija nakon razdruživanja kršćanstva i religije“² dortmundski teolog Thomas Ruster ponovno je objavio vrlo zanimljivo i poticajno djelo: „O čovjeku, moćima i vlastima. Nauk o nebu“. U prvome dijelu ovoga članka kanimo predstaviti najvažnije misli toga djela, a u drugomu kratko ćemo se kritički osvrnuti na neke Rusterove problematične teze.

1. ANĐELI KAO TORAKODIRANI SUSTAVI PROTIV KAPITALISTIČKE RELIGIJE SAMOOČUVANJA

Sa svojim „Naukom o nebu“ Thomas Ruster produbljuje one misli koje je već razvio u „Pobrkanome Bogu“. U toj je knjizi Ruster pozdravio novovjekovno razdvajanje kršćanstva i religije, jer je ono oslobodilo kršćanstvo od religijske dimenzije te mu time otvorilo put prema biblijskome Bogu. Za Rusteru je Bog religije pripitomljeni Bog, koji nema ništa zajedničkoga sa „stranim Bogom“ Biblije. Religiju on definira kao „najvišu sveodređujuću zbilju“ koja je u modernome društvu poprimila oblik kapitalizma. Sa svojim osnovnim dogmama oskudice i brige kapitalizam u potpunosti određuje današnjega čovjeka. To znači da se kršćani

¹ T. RUSTER, *Von Menschen, Mächten und Gewalten: eine Himmelslehre*, Matthias Grünewald, Mainz 2005.

² ISTI, *Der verwechselbare Gott: Theologie nach der Entflechtung von Christentum und Religion*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2000. O toj knjizi vidi I. RAGUŽ, „Kršćanstvo danas: religija udomaćenoga Boga ili/i vjera u „stranoga Boga?“ u: *Glas Koncila* 22 (2003.), str. 11.

u navješčaju Božje riječi ne mogu jednostavno pozvati na ljudsko iskustvo, jer je ono već prožeto logikom kapitalizma. Kršćanska vjera može se suprotstaviti kapitalističkoj religiji jedino sa stranim Bogom Biblije, koji omogućuje spasonosno razlikovanje između krivih bogova i istinitoga Boga. Na taj način Ruster želi posvijestiti kršćanima da ih ugrožava moćan i opasan sustav kapitalističke religije.

Luhmannova društvena teorija kao razotkrivanje neba i nebeskih moći

94

U „Nauku o nebu“ Ruster produbljuje sada svoju ideju o sveodređujućem sustavu kapitalizma, kojega današnji čovjek uopće nije svjestan. Taj sustav vlada čovjekom na sljedeći način: „Ono što smo sami stvorili, dobiva moć nad nama te ima tu moć, ukoliko čini ono što mi očekujemo.“ (str. 14.) Čovjek misli da je autonoman i slobodan, ali njime vladaju i manipuliraju nevidljivi sustavi. Ti sustavi funkcioniraju na temelju samoočuvanja: čine ono što čovjek želi i očekuje. Ruster pojašnjava da se ta ideja samoočuvanja pokazuje kod velikih mislilaca novovjekovlja (Marquis de Sade, Thomas Hobbes, Immanuel Kant³). Ti sustavi produbljuju potrebe da čovjek ne može više živjeti bez sustava, koji stvaraju i ispunjavaju potrebe. On je ovisan o njima. Na taj način nebo (sustavi) nije iščezlo iznad čovjeka te i dalje određuje ljudske živote. Prema Rusteru, kršćanski nauk o nebu pokazuje upravo ono što je moderni čovjek zaboravio: postoje sustavi i ti sustavi mogu razorno i spasonosno djelovati na čovjeka. No, ne ukazuje samo kršćanski nauk o nebu, koji je uostalom pao u zaborav u teologiji, na tu problematiku, već i društvena teorija Niklasa Luhmanna.

Ruster pokazuje kako, prema Luhmannovoj društvenoj teoriji, izgleda moderno, funkcionalno diferencirano društvo. U njemu postoje različiti društveni sustavi, kojima više ne upravlja jedan sveobuhvatni sustav. Na taj su način sustavi autopojetički te funkcioniraju prema svojoj vlastitoj sustavnoj

³ Jako je upitna Rusterova tvrdnja da je Kant također ideolog samoočuvanja (str. 41.). Istina je upravo u suprotnomu. U Kantovoj filozofiji sve je upravljeno protiv samoočuvanja. Ako bi se Kanta htjelo kritizirati, tada upravo obrnuto, kao što su to učinili romantičari i Nietzsche: kod Kanta vlada formalizam, univerzalizam, premalo je mjesta za život, za volju za moć itd.

racionalnosti i vlastitim razlikovnim kodovima (npr. znanost: istinito/pogrješno; gospodarstvo: platiti/ne platiti; moral dobro/zlo). Ti sustavi funkcioniraju ekskluzivno, pri čemu se u svome okolišu prikapčaju na druge sustave. Za Rusteru je važno da se u Luhmannovoj društvenoj teoriji jasno vidi kako sustavi djeluju na čovjeka. Čovjek je izložen tim sustavima. Oni određuju njegove potrebe, ukoliko se orijentiraju prema njima: "Socijalni sustavi upravljaju svoja očekivanja prema ponašanju ljudi te se strukturiraju prema tomu hoće li ispuniti ili razočarati očekivanja." (str. 90.) Tako se čovjek nalazi sam pred sustavima, posebice pred gospodarskim sustavom koji njime vlada. Pokušaj moraliziranja toga sustava ne pomaže: "O vrjednotama je lako govoriti, svatko ih prihvaća, ne treba ih se dalje obrazlagati. No, vrjednote ne determiniraju djelatnosti, one to ni ne mogu, jer se kodovi funkcionalnih sustava ne mogu uskladiti s kodovima morala." (str. 82.) Na primjeru kamatnoga sustava Ruster pokazuje kako sustav može negativno utjecati na čovjeka. Kamate stvaraju zaduženja, a zaduženje zahtijeva uvijek veći gospodarski rast, koji bi trebao omogućiti vraćanje kamata. Gospodarski rast postaje neograničen te stvara opet nove kamate: "Tako se škare između rasta zaduženja, tj. novčane sposobnosti i povećanja socijalnih proizvoda sve više rastvaraju; gospodarstvo ne može tako brzo rasti kao novčana sposobnost i dugovi, dakle svijet postaje siromašniji." (str. 100.)

Iz rečenoga može se primijetiti kako Luhmannova društvena teorija ima za Rusteru teološku važnost, koju možemo sažeti u tri točke: 1. Postoji nevidljiva moć, koja nadilazi čovjeka te djeluje demonski: "Kada su oni [socijalni sustavi] jednom prihvatili očekivanja grješnoga ponašanja, tada oni stvaraju nova, potiču i napastuju na grijeh (predodžba đavla kao napasnika točno to izražava!)." (str. 93.) 2. Kršćanska vjera u Boga pretpostavlja priznanje grješne moći mnogih socijalnih sustava: "Ispovijest Boga kao Gospodara nad svim moćima i silama danas se mora tumačiti s obzirom na tu grješnu moć socijalnih sustava." (isto) 3. Za borbu protiv demonskih sustava nisu više dovoljni pojedinci, niti jednostavno moraliziranje. Potrebit je alternativan sustav, koji se, prema Rusteru, nalazi u biblijskome razlikovanju Bog/bogovi. Kršćanstvo se ne smije odreći svoga diferencirajućeg kodnog sustava, jer bi tada prestalo biti djelotvorno u svijetu: "Kršćanstvo bez osnovnoga razlikovanja Bog/bogovi bilo bi poput pravnoga sustava koji više ne razlikuje pravo/nepravo –

prije ili kasnije palače pravde bi se pretvorile u fasade.” (str. 96.) Konkretno to znači da kršćanstvo treba ponuditi alternativne sustave, npr. beskamatno bi društvo moglo nadomjestiti kamatni sustav.

U daljnjim promišljanjima Ruster uspoređuje Luhmannovu društvenu teoriju s angelologijom neoskolastičke (Johann Baptist Heinrich) i moderne teologije (Erik Peterson, Karl Barth, William Stringfellow)⁴. Unatoč razlikama postoji velika kompatibilnost između obiju teorija, koje se mogu shvaćati kao teorije o sustavima. Različitom terminologijom obje teorije govore o nebu ili o sustavima, koji na čovjeka utječu pozitivno (anđeoski) ili negativno (demonški). Dobri anđeli ne žive od ideologije samoočuvanja, već od priznanja Božje slave.

Tora protiv moći i sila

Nakon što je pomoću Luhmannove društvene teorije i klasično-moderne teološke angelologije ukazao na opstojnost neba (sustava), Ruster vidi u židovskoj Tori istinsku alternativu zlim sustavima modernoga društva. Cijeli program Tore može se, prema Rusteru, sažeti na sljedeći način: „Priznanje slave i time rasterećenje od naravne zadaće samoočuvanja. Samoočuvanje se može mirno prepustiti Bogu. To je jedino prevrednovanje svih vrednota, koje zaslužuje to ime.“ (str. 204.) Tora funkcionira poput navedenih sustava. Ona je zatvorena i autopojetička, ima svoje vlastite kodove (razlikovanje između Boga i bogova), stvara svoju vlastitu stvarnost („Tora je način mišljenja!“ – str. 227.) te priznaje jedino Božju slavu. Prema Rusteru, kršćani nisu dispenzirani od Tore, jer Krist je nije ukinuo. On je još pooštrio zapovijedi razlikovanja između Izraela i drugih naroda, a druge zapovijedi, „koje unutar Izraela stvaraju razgraničenja i rascjep“, ublažio. Tora se konkretno može suprotstavljati autonomnim socijalnim sustavima kroz četiri strategije. Prva strategija bi prekinula strukturalno vezivanje između socijalnih i psihičkih

⁴ Začuđuje činjenica da Ruster osim Petersona ne spominje ni jednom riječju modernu katoličku angelologiju (npr. K. Rahnera, H. U. v. Balthasara). Budući da Rahner poima anđele kao kozmičke moći (sustave), Ruster je mogao i trebao uključiti u svoju knjigu Rahnerova promišljanja. O Rahnerovoj angelologiji vidi I. RAGUŽ, „Postoje li anđeli i đavoli?“, u: ISTI, *Vesperae Sapientiae Christianae, Tribine 1.*, KS, Zagreb 2003., str. 76.-106.

sustava, ukoliko bi sprječavala da činimo ono što želimo. Ta je strategija upravljena protiv sustava samoočuvanja kapitalističke religije te sve stavlja na priznanje Božje slave. Druga strategija bi prekinula evoluciju socijalnih sustava, prije nego se oni osamostale nasuprot njezinoj funkciji. Svaki sustav, danas posebno gospodarski sustav, u opasnosti je da sve podredi svojoj vlastitoj reprodukciji te tako razorno djeluje na okoliš. Time bi zapovijedi Tore zaustavile tu „evoluciju sustava na onome mjestu na kojemu započinje njezino autonomiziranje.“ (str. 243.) Treća strategija bi na programskoj razini⁵ trebala utjecati na socijalne sustave: „Općenito gledajući, može se reći da se društveni napor židovstva i kršćanstva uvijek sastojao u tome da funkcionalne sustave i sve vrste socijalnih sustava infiltrira vrjednotama Tore na programskoj razini.“ (str. 249.) Četvrta, posljednja strategija, na koncu bi iritirala socijalne sustave. Kršćanstvo bi se trebalo razlikovati od ostalih sustava te time iritirati druge sustave: „Dakle, dosta toga govori da se odnos između Crkve i društva treba preokrenuti na model „svjetlo za narode“. Taj model dopušta misao odvajanja bez izolacije i udaljavanja bez fundamentalizma.“ (str. 259.) Ruster pokazuje kako su kroz povijest monaštvo i marijanske pobožnosti iritirali zatvorene političke sustave (str. 259.-263.).

U sedmome poglavlju njemački teolog kritizira interpretaciju Tore Maimonidesa i Tome Akvinskoga. Oba mislioca reduciraju Toru na um. To bi značilo da Tora nije ništa drugo doli neznatno poboljšanje uma. No, tako npr. Toma Akvinski prelazi preko činjenice da također i um može biti demonski: „Uvod traktata o Zakonu mora se za današnje uvjete drukčije napisati. Ne više Bog, Zakon i um protiv đavola i požude, već Bog i njegov Zakon sami protiv uma, požude i đavola.“ (str. 300.) Ruster se poziva na Yeschiahua Leibowitza te dolazi do zaključka da se Tora ne smije reducirati ni na što, jer postoji zbog sebe same, a njezina je nagrada djelovanje prema njezinim zakonima. Pitanje o svrsi Zakona služi razlikovanju sustava u sustavu te pojašnjavanju njezina smisla: „Iz toga proizlazi: u svakome slučaju zapovijedi se trebaju bezuvjetno obdržavati, bilo zbog same Tore, bilo ne zbog nje same! Od svih mogućih pozicija o tomu pitanju samo bi jedna bila isključena, ona koja bi zbog traženja smisla i svrhe Tore zapostavljala ili čak sprječavala obdržavanje zakona.“ (str. 302.)

⁵ „Sustavno-teoretski rečeno, programi utvrđuju uvjete, pod kojima se u sustavu mogu događati operacije za križanje kodnih granica“ (str. 249.).

Dobri anđeli postoje zbog Božje slave

Posljednje poglavlje knjige posvećeno je anđelima. Dobri anđeli predstavljaju torakodirane sustave, u kojima se razlikuje između Boga i bogova: a) anđeli čine ono što čini Tora; b) anđeli potiču na misao i djelovanje u skladu s Torom; c) anđeli se pojavljuju tamo gdje se prihvaća Tora; d) anđeli poznaju otajstvo zakona života te ga objavljuju. Anđeli su upućeni na čovjekovo djelovanje. Šire dobro, ako čovjek čini dobro kao što zli anđeli pospješuju zlo, ako čovjek čini zlo. Prema Rusteru, kršćani su već od samih početaka, kako to pokazuje knjiga Otkrivenja, shvaćali dobre anđele kao moći protiv političkoga sustava Rimskoga Carstva. No, danas se situacija u modernomu društvu promijenila. Sada je gospodarski sustav onaj koji svime vlada i koji sve određuje, tako da se kršćani zajedno s dobrim anđelima trebaju suprotstavljati tomu sustavu⁶. Posebno mjesto iskustva dobrih torakodiranih anđela za Rusteru je sv. misa. U svetoj misi događa se suprotstavljanje sveodređujućoj religiji kapitalizma: „Ovdje nastaje svijet, u kojemu nema više mjesta za moći. Najbolji znak za to je: elementi naravnoga svijeta, koji inače služe samoočuvanju te na koje se moći zbog njihove nabave i uporabe najbolje prikapčaju, preobražavaju se. Sada se pojavljuju u potpuno drugačijemu kontekstu, postaju znakovima svijeta, u kojemu nitko ne želi biti samo za sebe, nego gdje vrijedi samo Božja čast i slava.“ (str. 328.)

2. NEKOLIKO KRITIČKIH PRIMJEDBI

Rusterova knjiga zaslužna je za ponovno aktualiziranje kršćanske angelologije u današnjoj teologiji, budući da je angelologija postala apstraktna, sporedna ili je gotovo u potpunosti zaboravljena. Prema Rusteru, angelologija ne može se više promatrati kao prije: samo kao zanimljiv, gotovo ezoterijski ostatak davno prošlih vremena, s kojim kršćanska

⁶ “Ako se u našoj sadašnjosti više ne razumije liturgija Crkve, koja je uglavnom određena antičkim oblicima, tada također zbog toga što se moći, s kojima danas imamo posla, ne nalaze više u političkoj sferi, nego u gospodarskoj sferi, u kamatno-novčanom sustavu, u prometnome sustavu itd. Liturgija bi mogla biti razumljivija, kada bi uočavala moći koje nas ugrožavaju te naviještala Kristovu pobjedu nad njima” (str. 167.).

teorija i praksa ne znaju što bi započele. Thomas Ruster uvjerljivo je pokazao suprotno: kršćanska angelologije može danas biti značajna i nadahnjujuća kao nikada do sada. Kršćanska angelologija nas upozorava na nevidljive moći i vlasti kapitalističke religije u modernom društvu, koji svojim perfidnim zakonima samoočuvanja djeluju razorno na nas. Naočigled zlih sustava ne pomaže više kršćanski individualizam, već kršćani moraju pokušati stvoriti drugačiji sustav, sustav kršćanskoga kontrastnog društva, u kojemu se više ne će raditi o samoočuvanju, nego o Božjoj slavi i časti. Na taj način Rusterov „nauk o nebu“ dobiva svoj „Sitz im Leben“ modernoga čovjeka.

No, ovdje želimo postaviti tri kritička pitanja Rusterovoj angelologiji:

1. Začuđuje činjenica da je Rusterova angelologija koncipirana bez kristologije, tako da se nameće pitanje može li se ona shvaćati kao kršćanska angelologija. Samo na nekoliko stranica susrećemo pokojni navod iz Novoga zavjeta, a Isus Krist se spominje samo usput⁷. Dobiva se dojam da se u središtu Rusterove angelologije ne nalazi Isus Krist, nego Tora i torakodirani anđeli. To bi značilo da se kršćani, u svojoj borbi protiv kapitalističke religije, ne trebaju toliko naslanjati na Krista koliko na Toru i dobre anđele. U tome smislu moglo bi se reći da je Rusterov projekt torakodirane i starozavjetne angelologije u potpunosti uspio, no on nam duguje još kristološki utemeljenu angelologiju.

2. Nadalje, Ruster reducira bit kršćanskoga na sljedeće: „Ono po čemu se kršćansko razlikuje jest kršćansko razlikovanje.“ (str. 264.) To kršćansko razlikovanje uključuje ponajprije razlikovanje između Boga i bogova: „Radi se o razlikovanju, koje konstruira kršćanstvo kao sustav i s kojim ono promatra svoj okoliš. [...] Kršćanstvo se može pojaviti kao razlikujući sustav, samo ako postavlja razliku i svojim operacijama ostane kod toga razlikovanja“ (isto). Nitko ne će prigovoriti da kršćanska vjera ne stvara sustave, no u ni kojemu slučaju nije moguće kršćansku vjeru svesti na sustav. U središtu kršćanske vjere nije sustav, nego osoba Isusa Krista. Isus Krist je ono po čemu se kršćanstvo razlikuje. To znači da teologija nije prvenstveno nauk o razlikovanju Tore (usp. str. 265.-266.), već nauk o Isusu Kristu: „Kršćanstvo u svome razlikovanju započinje i završava

⁷ Tako se npr. odnos Isusa prema Tori opisuje jedva jednom stranicom! (usp. str. 232.-233.).

s objavom da beskonačni Bog beskrajno ljubi pojedinačnoga čovjeka, što se najtočnije očituje u činjenici da on u ljudskome obličju umire za to ljubljeno Ti otkupiteljskom, tj. grješničkom smrću. Tko sam 'ja', saznajem ne iz općenitoga $\gamma\omega\theta\iota\ \sigma\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ ili noverim te, već iz povratnoga Kristova djela, koje mi istovremeno govori: kako sam vrijedan Bogu te koliko sam bio izgubljen Bogu. Kristovo djelo očitovanje je vječne Božje ljubavi, moga Oca, jer se jedan su-čovjek, jedno Ti, za mene krajnje zauzimalo, zastupajući me otkupilo i vratilo mi dostojanstvo Božjega djeteta.⁸

3. Treći problem Rusterove knjige njegovo je poimanje religije. Prema njegovu mišljenju, religiozno iskustvo sadrži samo pobožnost neba, tj. odnosi se samo na narav, a ne na nadnarav: „Religija se bavi s odnosom prema relativno nepoznatom, neodređenom, nemanipulirajućem području svijeta, s nadzemaljskim i numinoznim, s nebom! Dakle, s jednim dijelom svijeta, naime s onim dijelom koji je izvan našega dometa. A ne bavi se s Bogom Biblije, koji nije dio svijeta i u kojega se vjeruje da su mu sve moći neba podvrgnute (str. 50.; usp. također str. 316.-317.) Ruster potkrjepljuje svoju argumentaciju s nekoliko citata iz *Nostra Aetate*. No, prema našem mišljenju, pogriješno je religiozno iskustvo svesti isključivo na iskustvo prirode, tj. na pobožnost neba. Ta se interpretacija teško može pozvati i na novije crkvene dokumente. Toga je svjestan i Ruster te iz *Nostra Aetate* citira samo ono što podupire njegovu tezu: „Već od najstarijih pa sve do današnjih vremena nalazimo kod različitih naroda neko zamjećivanje one tajanstvene moći koja je prisutna tokovima svijeta i događajima čovječjeg života. [...] Katolička crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta“ (NA 2). Ali, u istome odlomku može se pročitati i rečenica, koju Ruster uopće ne navodi: „S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude“. Može li se „zraka Istine“ promatrati samo kao pobožnost neba? Postavlja se pitanje kako bi Ruster interpretirao „Ad Gentes“, gdje piše: „Duh je Sveti bez sumnje djelovao u svijetu već prije negoli je Krist bio proslavljen“ (4); „No, koliko se god istine i milosti već nalazilo kod pogana,

⁸ H. U. v. BALTHASAR, *Spiritus Creator. Skizzen zur Theologie* III., Einsiedeln, 1967., str. 274.

poput skrivene Božje prisutnosti, ova djelatnost oslobađa od pogubnih utjecaja i vraća njihovu začetniku Kristu, koji satire đavolsku vlast i odbija mnogostruku zlobu opačina“ (9); „Neka se sužive s njihovim narodnim i vjerskim predajama; neka s radošću i poštovanjem otkrivaju klice Riječi koje se tu kriju“ (11). U enciklici „Redemptoris Missio“ papa Ivan Pavao II. još izričitije govori o djelovanju Duha Svetoga u drugim religijama: „Nazočnost i djelovanje Duha ne utječu samo na pojedince nego i na društvo i povijest, na narode, kulture, religije. Duh je doista u ishodištu plemenitih ideala i dobrih pothvata čovječanstva. [...] Taj isti Duh rasijava ‘sjeme Riječi’, koje je u obredima i u kulturama, te ih pripravlja na zrelost u Krist. Tako Duh, koji ‘puše gdje hoće’ (Iv 3, 8) [...] navodi nas da proširimo obzorje i promatramo njegovo djelovanje u svako vrijeme i na svakom mjestu. [...] Dok Duh djeluje u srcima ljudi i u povijesti naroda, u kulturama i religijama, izvršava ulogu priprave za evanđelje“ (28-29). Navedeni citati dovoljno jasno dokazuju kako Ruster eskluzivistički interpretira druge religije. Stoga se ne može oteti dojmu da nam Rusterova knjiga nudi nereligiozno, židovskotorakodirano kršćanstvo bez Isusa Krista, koje se teško može prihvatiti.